

5

OUDHEIDKUNDIGE MEDEDEELINGEN

VAN HET

10

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

15

TE LEIDEN

20

V

25

UITGEGEVEN VANWEGE HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN

30

ALLES KOMT TERECHT

35

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1911

40

EEN ROMEINSCHE HELM UIT DE PEEL.

[Inleiding]

In den zomer van 1910 kwam het museum in 't bezit van een Romeinschen helm, die in de Peel onder Deurne gevonden was. Hij is van verguld zilver met oorspronkelijk ijzeren binnenkap, die op enkele ijzerdeeltjes na, geheel is weggeroest, zoodat het alleen de verguld zilveren buitenbekleding van den helm is, die ons bewaard is gebleven. Zeer gedeukt en gedeeltelijk uit elkaar gevallen, werd hij gerestaureerd door den goudsmid L. Verkuil, werkzaam aan het atelier van den heer v. Rossum du Chattel te Leiden. De opbouw van den helm wees zich geheel van zelf uit, zoodat hierover niet de minste twijfel kan bestaan. Eenmaal gerestaureerd, bleek welk een schitterend stuk het museum rijker was geworden, dat, in vergelijking met dergelijke helmen in het buitenland, zelfs een unicum mag worden genoemd.

Met onzen helm werden verder in het veen gevonden 37 bronzen munten van Constantijn, een bronzen fibula, een dito spoor en klokje, een stuk van een leeren dolkscheede met bijbehorend zilveren beslagstuk, een drietal leeren schoenen, groote stukken leer, waarschijnlijk resten van een schabrak, en enkele reepjes wollen stof, die tot de kleding van den krijgsman hebben behoord. Met de munten zijn de helm en

133

verdere bijvondsten vanzelf gedateerd op de 4de eeuw na Chr. geb., wat des te belangrijker is, omdat daarmee ook de parallellen van onzen helm in het buitenland een zekerder dateering verkrijgen. Op een nauwkeurige beschrijving van onzen helm (I) zullen wij dus een vergelijking met andere exemplaren laten volgen (II); een korte beschrijving der bijvondsten (III) zal dienen tot besluit.

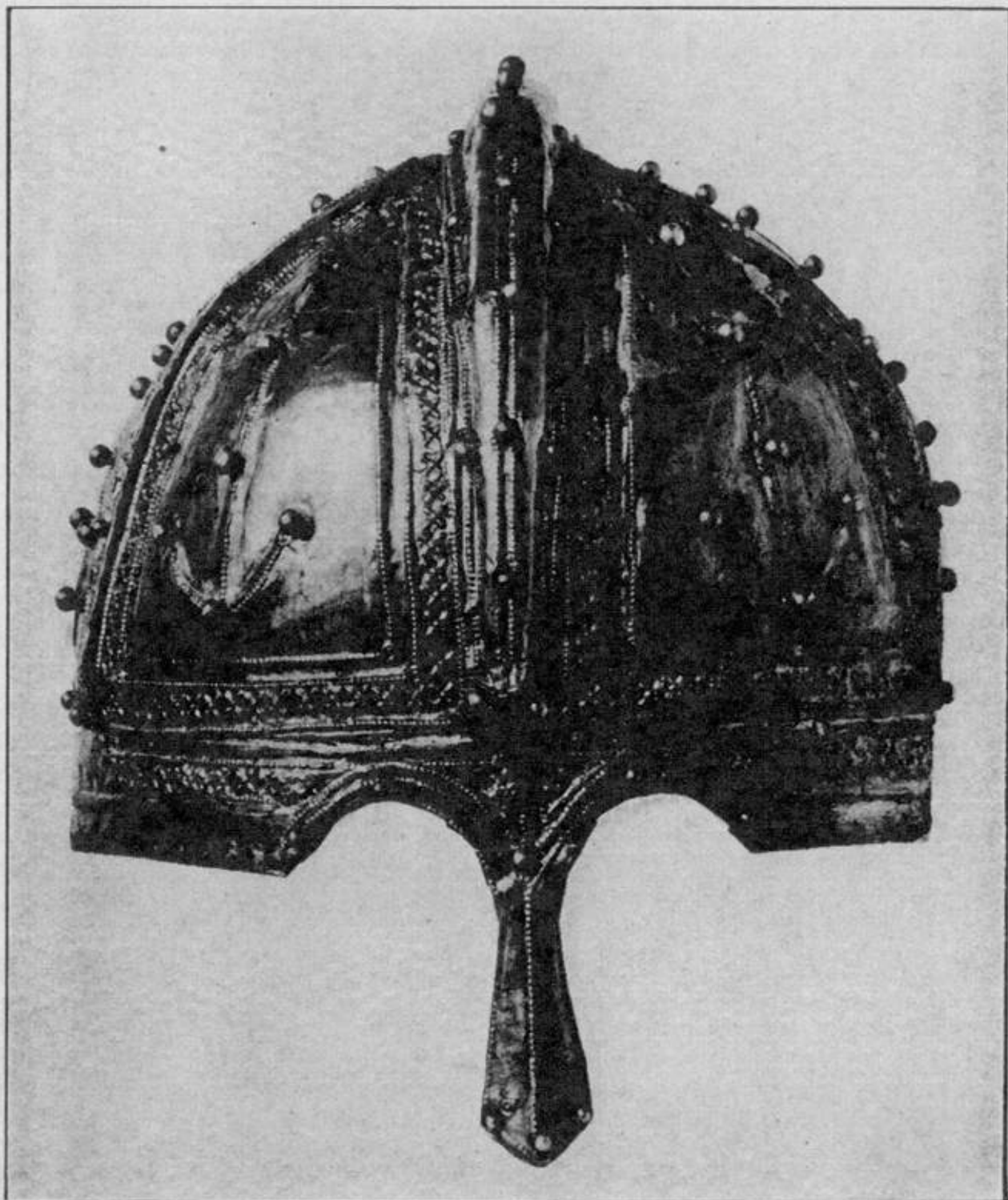
[beschrijving]

I.

Onze helm is van een tamelijk ingewikkelde samenstelling, die zich in hoofdtrekken aldus laat beschrijven (zie Afb. 61 en 62): de helmkap bestaat uit 2 losse symmetrische helften, die elk voor zich weer bestaan uit drie onderling verbonden stukken, allen van een zelfde plaatdikte van 0,06 m.m. Beide helften worden over de koplengte te zamen gehouden door een kam. De aldus gevormde helmkap wordt van onderen afgezet door een breeden rand, die aan de voorzijde boven elk der beide wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden. Tusschen deze bogen in is een losse neusbeschermer aangebracht. De wijdte van den helmrand bedraagt 200 m.m., de hoogte van den helm, met inbegrip van helmkam, 177 m.m., terwijl de neusbeschermer van af den neuszadel 65 m.m. lang is.

Tot den helm behooren verder (zie Afb. 63, 1-3) een nekbeschermer, twee wangkleppen, waarvan nog één over is, eindelijk twee smalle reepjes met een klinknageltje in het midden, en een

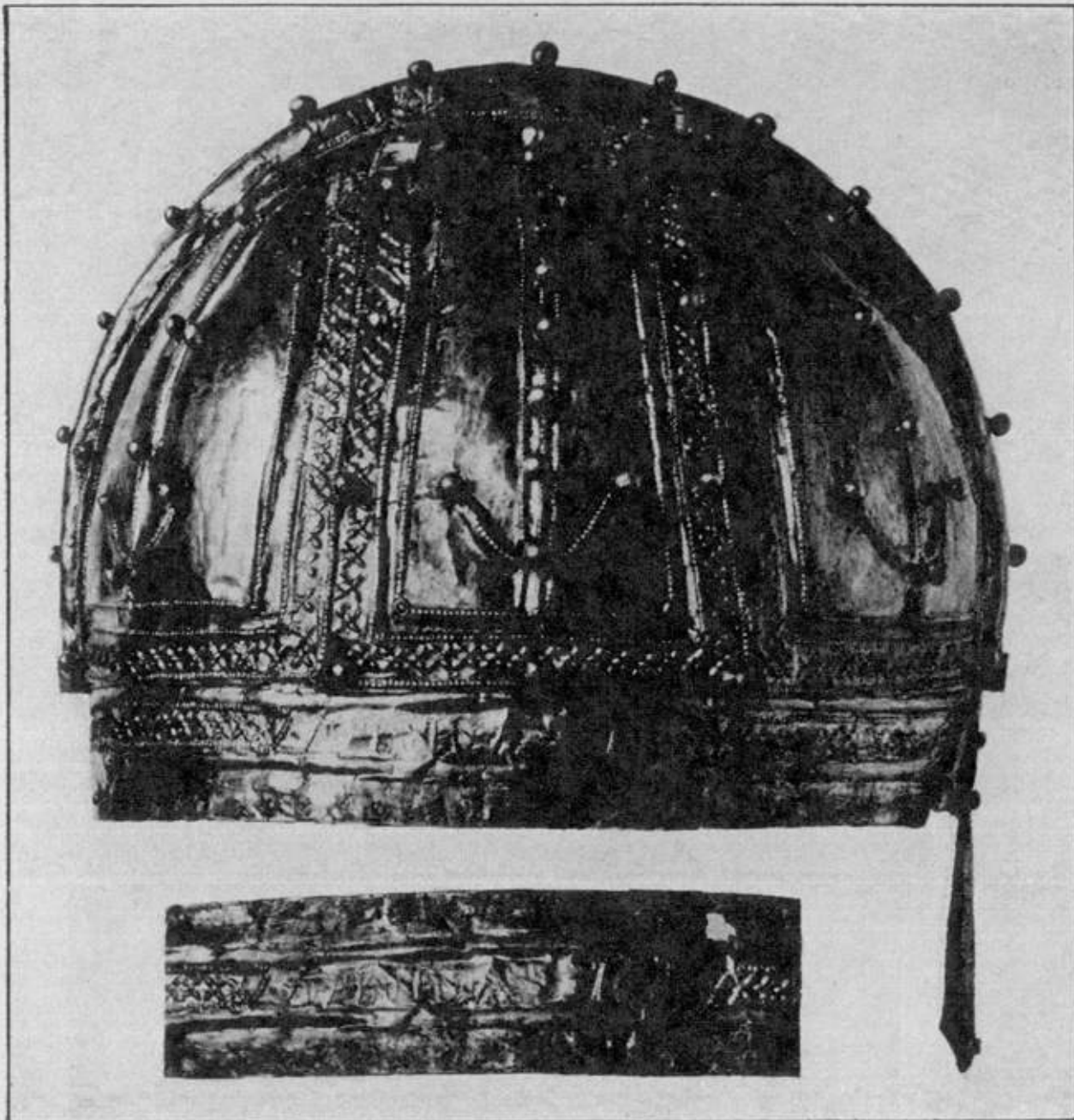
rij van gaatjes aan de beide breedte- en aan één der lengte-

Afb. 61. Romeinsche helm uit de Peel.

95 zijden. Hun juiste bestemming is echter niet met zekerheid aan te geven (zie blz. 138), doch de overeenstemming in versieringstechniek met die der overige helmdeelen laat geen twijfel, of zij hebben tot den helm behoord. De nekbeschermer is met twee kleine zilveren gespen voorzien, wier scharnierstukken niet boven op de nekklep zijn vastgeklonken, doch door een gleuf gestoken, aan den achterkant naar boven en beneden omgeslagen zijn. Uit deze gespen blijkt dat de nekbeschermer door leeren riem-

100 pjes aan den helmrand bevestigd werd. Ook de wangkleppen

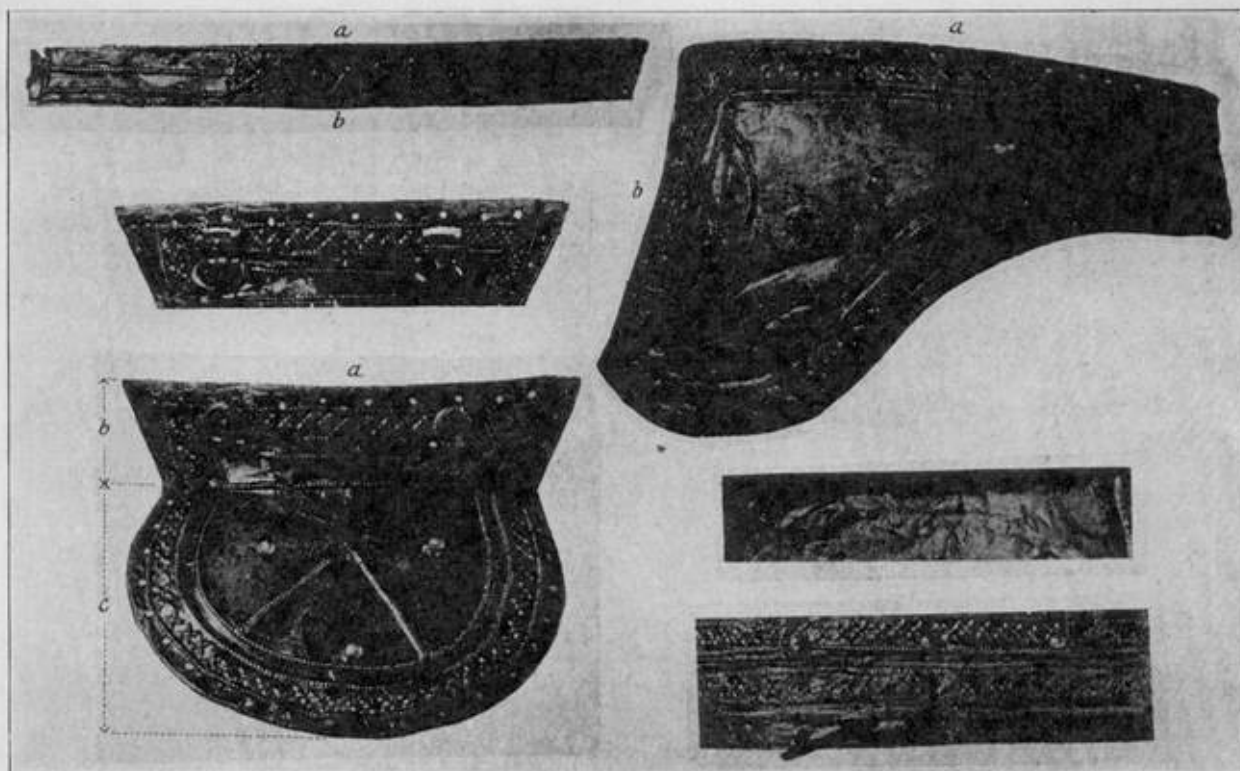
Afb. 62. Romeinsche helm uit de Peel (rechterzijde).

134

105 moeten, zooals we straks zullen zien, wel door middel van een
of ander leeren tusschenstuk aan den helmrand verbonden zijn
geweest. Vergelijken wij haar afbeelding 63,2, dan liep,
evenals dat bij gelijksoortige wangkleppen aan een Budapester
helm (zie Afb. 64,7) het geval is, haar rechte zijde *a* langs den
helmrand, terwijl de zijde *b* bij het oog uitkwam. Het is dus
de linker wangklep, die ons bewaard is gebleven. Haar afme-
110 tingen zijn: *a* = 180 m.m., *b* = 105 m.m., *c* = 50 m.m.
De maten van den nekbeschermer en smalle bandjes zijn als volgt:

$a = 152 \text{ m.m.}$, $b = 30 \text{ m.m.}$, $c = 182 \text{ m.m.}$; $a = 193 \text{ m.m.}$,
 $b = 188 \text{ m.m.}$

115 Alle deelen van den helen helm hebben dezelfde soort versiering van knopjes en relieffornamenten, welke wij echter later zullen beschrijven, om eerst de constructie van den helm verder in detail te bezien.

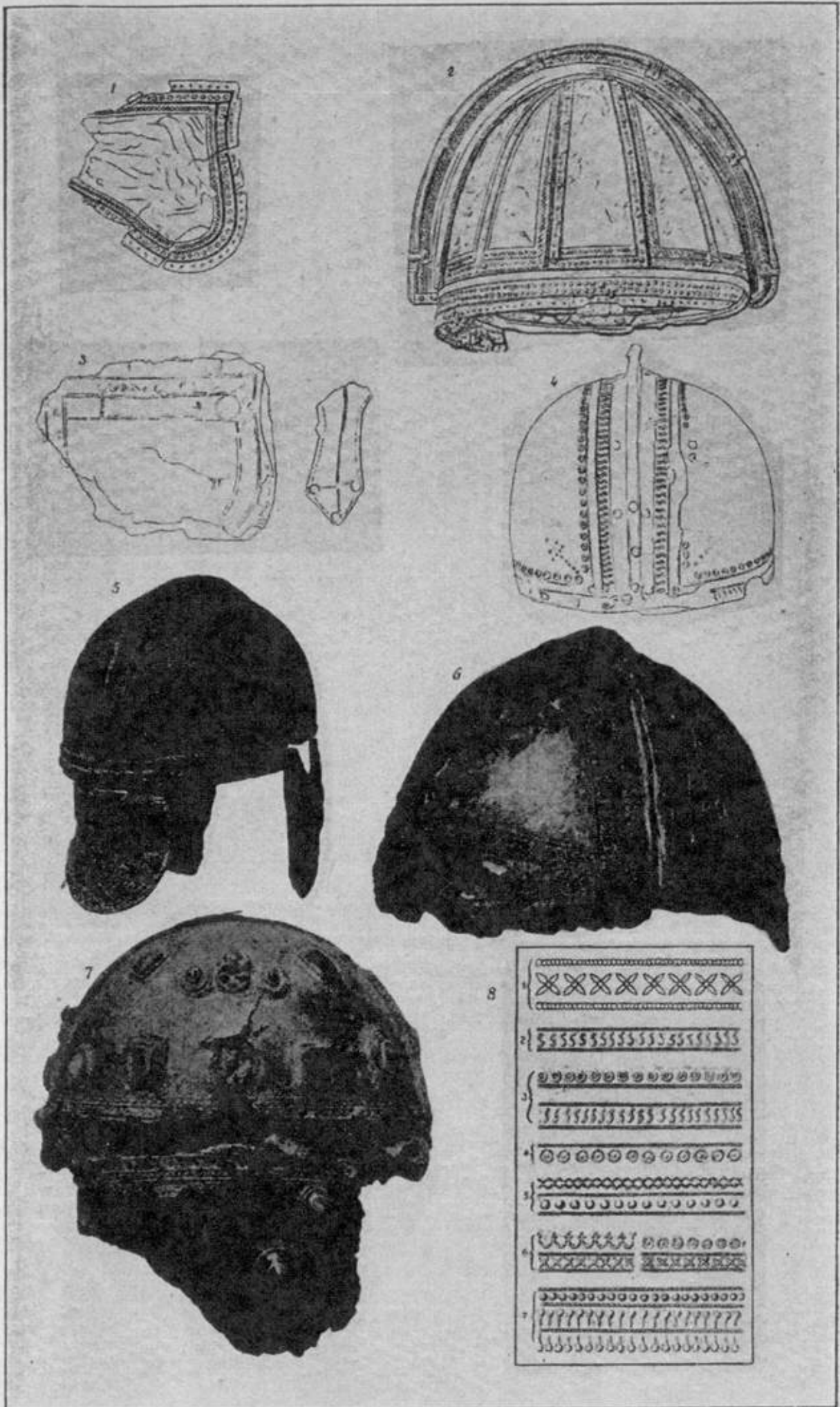

Afb. 63. Helmstukken van den helm uit de Peel.

1. Nekbeschermer, 2. Wangklep, 3. Smal bandje, 4—6. Detailafbeeldingen.

120 Wij zagen hoe de beide helften van de helmkap elk bestonden uit drie losse stukken, welke wij gemakshalve willen noemen a , b , c . Door middel van 5 zilveren kegelvormige klinknageltjes zijn de beide zijstukken a en c aan b geklonken, en wel zóó dat het middelstuk b 9 m.m. over elk der beide andere heen ligt. Van binnen gezien blijken deze stukken ieder voor zich naar binnen even te zijn omgelegd of omgezoomd, 125 terwijl de klinknageltjes niet door die omzooming heen, doch daar bezijden blijken geklonken te zijn en wel op de gewone wijze met den klinkhamer te zijn behandeld.

130 De min of meer geronde helmkam, van dezelfde plaatdikte als de overige deelen van de helmkap, loopt naar beide uiteinden smal en plat toe, zoodat zijn breedte, van rand tot rand, op het midden 29 m.m. is tegen 16 m.m. aan de beide uiteinden en evenzoo de hoogte successievelijk 17 m.m. en 8 m.m. bedraagt. Op de beide uiteinden zijn elk met twee klinknageltjes dikke zilveren sluitstukjes van 9 m.m. lengte 135 aangebracht om den kam de noodige stevigheid te geven. De aldus geconstrueerde helmkam verbindt de beide boven-

Afb. 64. Helmen in het buitenland, met bijbehorende stukken en versieringsmotieven.

zich door 8 klinknageltjes aan den rand van den helmkam geklonken zijn. daartoe doen voor de beide uiterste dienst dezelfde klinknageltjes, die de bovengenoemde zilveren sluitstukjes aan den helmkam verbinden. Evenzoo zijn de beide
 145 middelste dezelfde nageltjes, die de zijstukken a en c met b verbinden. De aldus aan den helmkam bevestigde kaphelften blijken van binnen gezien niet over elkaar heen te liggen, noch nauw aan elkaar aan te sluiten: zij komen slechts even onder den rand van den helmkam uit, zoodat tusschen beide een open
 150 ruimte is, die, evenals de helmkam, op het midden breeder is dan aan de beide uiteinden, n.l. 15 m.m. bij 4 m.m.

De 39 m.m. breede helmrand, die niet gesoldeerd is, doch wiens uiteinden tusschen de wenkbrauwen 23 m.m. over elkaar heengrijpen, is 12 m.m. in de helmkap ingeschoven en vastgeklonken door klinknageltjes. Deze zijn aangebracht op die punten,
 155 waar de losse deelen van de helmkap aan elkaar zijn geklonken, m. a. w. het zijn dezelfde klinknageltjes, die de meer genoemde stukken a en c met b verbinden, en die, welke de zilveren sluitstukjes op den helmkam en aan beide kaphelften vasthechten. Slechts twee klinknageltjes komen hierbij, n.l. één op het
 160 midden van elk der middenstukken b van beide kaphelften. De klinknageltjes zijn, evenals wij bij die der losse deelen der beide kaphelften zagen, langs de omzooming geklonken, die zich namelijk ook bij den helmrand voordoet.

Op de zoo in den helmkap bevestigde helmrand is de neusklep geklonken, wier vorm Afb. 61 duidelijk te zien geeft. Zij is van dezelfde plaatdikte als de overige helmdeelen en loopt naar den vorm van den neus aan weerszijden een weinig af. Met 5 klinknageltjes is zij op den helmrand bevestigd, twee
 170 op elk der wenkbrauwen, die zuiver passen op de boogvormige uitsnijdingen van den helmrand, één in het midden op den neuszadel, waardoor tevens meer stevigheid is gegeven aan den overslag der beide uiteinden van den helmrand. De piek van de neusklep, die even onder het zilveren sluitstukje van
 175

136

den helmrand ingeschoven is, valt vrij wel langs de lijn van den bovengenoemden overslag. Behalve als ornament aan de neusklep, diende zij dus tevens om de scheiding van den overslag te bedekken. De klinknageltjes, die de neusklep op den
 180 helmrand vasthechten, zijn evenals de overige tot nu toe besprokene, meer of minder kegelvormig, doch op een eenigszins andere manier behandeld, meer omgeslagen dan geklonken. Hetzelfde is het geval met de drie, die zich aan de neuspunt
 185 bevinden, op welke wijze van bewerking wij nog straks terugkomen.

Tot nu toe lieten wij van den helmrand nog één bijzonderheid buiten bespreking, waartoe wij eerst thans overgaan, omdat daarmede de binnenbekleding van den geheelen helm ter
 190 sprake komt. Langs den geheelen onderrand, ook langs de boogvormige uitsnijdingen, die door de wenkbrauwen der neusklep bedekt worden, zijn op kleinen afstand van elkaar gaatjes geslagen tot het doorhalen van klinknageltjes. Daarvan zijn nog twee aan den linkerkant en evenveel aan den achterkant
 195 over. Ze zijn van het gewone klingsel als de eerste door ons

besprokene, verschillen echter hierin, dat zij achter het klingsel een vierkant koperen plaatje hebben, wat voor niets anders kan gediend hebben dan om het doortrekken van een leeren binnenbekleding te voorkomen.

200 Behalve deze leeren bekleding spraken wij in den beginne reeds van een ijzeren binnenkap. Hoewel niets meer daar van overig is dan enkele ijzerdeeltjes aan de verguld zilveren buitenkap, spreekt daar verder voor de groote elasticiteit van den helm, zoo als hij voor ons ligt. Vooral de helmrand, die aan
205 het geheel de noodige stevigheid zou moeten geven, is zóó zwak, dat een enkele leeren binnenbekleding niet toereikend zou zijn. Deze ijzeren binnenkap, over wier aanwezigheid geen twijfel kan bestaan, blijkt uitsluitend met dezelfde nageltjes te zijn bevestigd, waarmee de leeren binnenkleeding aan den
210 helmrand vast zat. Ze zijn n.l. de eenige aan den helm, die lang genoeg zijn om daarvoor in aanmerking te komen. Geen

137

der overige klinknageltjes, zoowel zij, die de losse helmdeelen
215 aan elkaar verbinden, als zij, die, zooals we straks zullen zien, ter versiering dienen, laten eenige speling over, dat zij tot bevestiging van welke binnenbekleding ook kunnen hebben gediend. Blijken dus de klinknageltjes aan den helmrand het eenige middel van bevestiging te zijn geweest, dat de binnen-
220 kap met de verguld zilveren buitenbekleding verbond, dan moeten voor de overige beide stukken nauw in elkaar hebben gepast om het geheel de noodige eenheid te geven.

Evenals de helmkap, blijken ook de wangkleppen en nekbeschermer een ijzeren binnenbekleding te hebben gehad;
225 aan den laatsten althans werden nog sporen van ijzerdeeltjes aangetroffen. Behalve met ijzer zijn zij van binnen zeker ook met leer bekleed geweest. Voor de wangkleppen bewijzen dit de twee klinknageltjes, die nog in den rand aanwezig zijn. Zij hebben dezelfde vierkante plaatjes als die aan den helmrand. Een
230 leeren binnenbekleding moet van zelf ook de neusbeschermer hebben gehad. Tot zijne bevestiging dienden de klinknageltjes, die wij boven zoo eigenaardig zagen omgeslagen. De reden, waarom zij niet gewoon geklonken en met plaatjes als die bij den helmrand voorzien zijn geweest, mag daarin worden gezocht,
235 dat omgeslagen de nageltjes minder scherp waren en daardoor het dragen op den neus veraangenaamden.

Hoe wangkleppen en nekbeschermer aan den helmrand bevestigd waren, duiden wij in den beginne reeds kort aan. Wij zagen hoe de gespen op den nekbeschermer er op wezen,
240 dat hij met riempjes aan den helmrand verbonden is geweest. Uit een gleufje boven elk der gespen (zie Afb. 63,4) blijkt verder, dat de riempjes van af den helmrand niet dadelijk over den nekbeschermer heenliepen, doch aan den *achterkant* door die gleufjes werden heengehaald, om eerst dan aan de gespen te
245 worden vastgemaakt.

Ook de verbinding van de wangkleppen aan den helmrand moet eene van leer zijn geweest. Daarop wijst nog een stukje leer, dat aan een der klinknageltjes boven op den helmrand

250

aanwezig is. Nemen wij aan, dat die bevestiging uit breede
tusschenstukken bevond, dan zijn hierop wellicht onze smalle
reepjes (zie blz. 133) bevestigd geweest, en wel in dier voege,
255 dat hun schuine zijde aansloot aan die van den nekbeschermer.

In verband met de bevestiging der wangkleppen moeten wij
nog wijzen op drie gaatjes in het midden van den helmrand,
vlak boven de rij der gaatjes, waardoor de klinknageltjes
geklonken waren (zie Afb. 63,5). Dicht bij elkaar liggend, vormen
260 zij een driehoek en zouden aan een scharnierbevestiging kunnen
doen denken, zooals aan den Peterburgschen helm te zien is (zie
Afb. 64,2). Waar echter de wangkleppen door leder aan den helm-
rand verbonden zijn, is dit buiten gesloten. Trouwens zij bevinden
zich alléén aan den linkerkant van den helm, zoodat ook
265 daarom reeds zij met de wangkleppen in geenerlei verband
kunnen staan. Vermoedelijk hebben zij gediend tot het door-
laten van klinknageltjes, die op den helmrand een plaatje met
ring bevestigden, waaraan de helm kon worden opgehangen.
Dat onze helm kon worden opgehangen is niet bijzonders.
270 Bij sommige bronzen helmen is daarvoor op den nekbescher-
mer de ring nog aanwezig. 1) Daar bij deze helmen de nek-
beschermer vast aan de helmkap zit, was hij daarvoor de
aangewezen plaats. Waar onze nekbeschermer echter los aan
den helm hangt, was hier de plaatsing van bedoelden ring
275 onpractisch, zoodat men daartoe het midden van den helmrand
gekozen mag hebben.

Hebben wij hiermee de constructie van den helm in al zijn
onderdeelen besproken, thans willen wij overgaan tot een be-
280 schrijving der versiering, waarvan wij op blz. 133 reeds met
een paar woorden melding maakten. Zij bestaat uit een relief-
versiering van geperste bloempjes of kruisjes en dito parelrandjes,
die op alle stukken, waaruit de helm is saamgesteld, voorkomen,

285 1) Vgl. o.a. Lindenschmit, Die Altertümer unserer heidnische Vorzeit, Bd. V.,
p. 116, 118, Pl. 22, p. 189, Afb. 2. Ook op een bronzen helm in het Leidsch
museum (Ned. Cat. E III, b, 141) zijn daarvan nog resten aan te wijzen.

290 terwijl op den helmrand en neusklep na, ook alle deelen bovendien
met kogelvormige knopjes zijn versierd, die van binnen gezien,
gewoon geklonken zijn. Naast deze overeenkomst in de wijze
van bewerking staan echter verschillende versieringsmotieven,
zoodat wij hiervoor de helmdeelen elk afzonderlijk moeten be-
295 schrijven.

Beginnen wij met de drie stukken, waaruit de beide kap-
helften bestaan, de *stukken a b c*. Langs hun randen loopt
een rij bloempjes of kruisjes, ingesloten door parelrandjes,
welke laatste op elk der vier hoeken worden onderbroken door
300 een cirkeltje in relief, met pareltje als middelpunt. Hetzelfde
geldt van een tweede binnen-parelrandje, dat evenwijdig
aan de buitenrand loopt, en door een tamelijk diep geultje
van dezen gescheiden wordt. Het binnenvak wordt versierd door
een ankerfiguur, eveneens van pareltjes, die hoog zijn opgeperst
305 om het relief van het ankerfiguur te verhoogen. Het anker-

figuur ligt zuiver in het midden en is versierd met 6 knopjes, voorzoover het ankerfiguur der stukken a en c betreft, met 11 knopjes dat van het middenstuk b. Dit laatste heeft in zijn binnenvak bovendien nog twee parelrandjes, evenwijdig aan den steel en verder doorlopende over de armen van het ankerfiguur tot aan den binnenrand.

De *helmkam* heeft een versiering van dubbele parelrandjes langs zijn beide randen, en op het midden, in de lengte van den schedel. Tusschen deze laatste dubbele parelrandjes is een ondiep geultje, waarin een rij van 13 knopjes den helmkam verder versieren.

De *helmrand* is versierd met twee evenwijdig loopende bolle reliefbandjes, waartusschen een zelfde randversiering als de buitenranden der stukken a, b, c. Zij loopt, evenals wij van de gaatjes voor de klinknageltjes zagen (zie blz. 136), den geheelen helmrand, ook dus achter den neusbeschermer, langs; alleen aan de rechterkant, ter hoogte van het middenstuk b, wordt zij onderbroken door een ingekraste inscriptie, STABLESIA o VI o, waarover straks. Hoe deze onder-

140

breking van het randornament reeds bij het maken van den helm is aangebracht, om hetzij dadelijk, hetzij later een inscriptie te kunnen inlasschen, geeft Afb. 62 duidelijk weer, waar wij zien dat het ornament niet willekeurig afgebroken is, doch op de desbetreffende punten zijn bepaalde afsluiting vindt.

De *neusbeschermer* heeft langs zijn randen en op het midden een versiering van parelrandjes, terwijl aan de punt twee cirkeltjes in relief, met pareltjes als middelpunt, zijn aangebracht.

Op den *nekbeschermer* komt weer dezelfde randversiering voor als op de stukken a, b, c, terwijl de binnenversiering bestaat uit 3 knopjes, parelrandjes en puntcirkels, waarvoor wij naar Afb. 63,1 verwijzen. Verder is in het binnenvak een latijnsche inscriptie, in cursief schrift, ingekrast, die wij met de inscriptie van den helmrand aanstonds afzonderlijk zullen bespreken.

De *wangklep* heeft eveneens eenzelfde randversiering als de stukken a, b, c. Het binnenvak vult zulk een ornament van parelrandjes, in den vorm van twee naast elkaar liggende bladeren, wier beide toppen eindigen in een puntcirkeltje als boven omschreven. Een dergelijk cirkeltje bevindt zich op het punt, waar beide bladeren bij elkaar komen. Verder dienen nog tot versiering 5 knopjes, waarvoor men Afb. 63,2 vergelijkte.

Bezien wij ten slotte de *losse reepjes*, dan vinden wij ook hier een combinatie van parelrandjes en puntcirkels, voor welke versiering wij eveneens naar hun afbeelding 63,3 kunnen verwijzen.

Zooals wij reeds opmerkten, zijn op nekbeschermer en helmrand inscripties aangebracht, die wij thans nader willen bezien, en wel het eerst die van den nekbeschermer, waarvan wij een afzonderlijke photo geven onder Afb. 63,6. Zij is, naar Prof. O. Bohn, uit Berlijn, zoo welwillend was mij mee te deelen, als volgt te lezen: ? TIT VA_ON VRS LIBRI - £ en wat het laatste

gedeelte betreft aldus uit te schrijven: *libram (LIbR) unam (I)*

141

365 *unciam (-) semiunciam (£)*, d.i. 1 Pond, 1 uncia, ½ uncia. Wij vinden hier dus een gewichtsopgave vermeld, die, in grammen herleid, blijkt overeen te komen met het tegenwoordig gewicht van den helm (een 2de wangklep meegerekend). Vergelijken wij n.l. de volgende berekeningen:

370	1 Pond = 327.45 gr.	Helmkap = 282.50 gr.
	1 Uncia = 27.288 "	Nekbeschermer = 32.50 "
	½ " = 13.644 "	2 Wangkleppen
		(2 x 17.10) = 34,20 "
		2 Smalle bandjes = 10.70 "
375	<hr/> 368.382 gr.	<hr/> 359.90 gr.

dan zien wij, hoe beide uitkomsten met elkaar kloppen. Een volkomen overeenstemming immers valt bij dergelijke herleidingen nooit te bereiken, daar het vast staat dat de Romeinsche gewichten zeer varieeren (vgl. C. I. L. XIII, 3, 10030, 26, 29, 37 en 42). Waar nu onze helm en bijbehorende stukken alleen de overtrek op de oorspronkelijk ijzeren kap zijn geweest, geeft dus het gewicht in kwestie slechts dat van den verguld zilveren overtrek van den helm aan, zooals ook naar vele andere vondsten te oordeelen, slechts voorwerpen van edel metaal met gewichtsopgaven werden voorzien.

390 Wat het eerste gedeelte der inscriptie ? TIT VA_ON VRS betreft, het eerste teeken is niet te ontcijferen, waardoor jammer genoeg de interpretatie van dit inscriptiegedeelte niet met zekerheid is vast te stellen. Geven in 't algemeen de inscripties op helmen den naam aan van den drager met vermelding van de centuria, waarin hij diende 1), toch lijkt ons, in verband met de gewichtsopgave, voor onzen helm

395 1) Zoo 2 bronzen helmen in het Leidsch Museum, Ned. Cat. E III, b, 141 en 142. Zie Lindenschmit *Altert.* V, p. 186, e.v., waar meerdere worden genoemd. Naar analogie hiervan zond mij prof. Bohn, behalve een tweede lezing met den naam van den drager alléén: (M?) Tit(ii) Val(l)on(is) Urs(i), de volgende met vermelding van de afdeling, waarin hij diende, in dit geval van de turma of de decuria, daar zooals wij straks zullen zien, het hier een ruiterhelm geldt: (ex turma? decuria?) Tit(i), Val(l)on(ii) Urs(i).

142

405 een dergelijke interpretatie minder waarschijnlijk. Waar wij n.l. zagen, dat het gewicht gold dat van den overtrek, kan moeilijk in het voorafgaande ? TIT VA_ON VRS de naam van den drager schuilen. Het gewicht immers van den overtrek kon deze nooit vaststellen, zonder den overtrek van de ijzeren binnenkap af te nemen, wat intusschen een onmogelijkheid was, waar wij boven gezien hebben hoe overtrek en ijzeren binnenkap door een dichte rij van nageltjes aan elkaar geklonken waren. Dat hij het gewicht van den fabrikant zou hebben gehoord is evenmin aan te nemen. Wij moeten er dus wel toe besluiten dat het gewicht in de fabriek zelve op den helm is aangegeven. Wil men nu de bovenbedoelde algemeene interpretatie vasthouden, dan zou dus de naam

van den drager eerst later op de nekklep zijn aangebracht,
wat intusschen het schrift zelf, dat van eenzelfde hand blijkt
420 te zijn, uitsluit. Waar we echter later zullen zien dat onze
helm in een der rijkswapenfabrieken van het Romeinsche rijk
vervaardigd moet zijn, lijkt ons het meest aannemelijk dat wij
op onzen helm den persoon vermeld vinden, die belast was met
de helmen te wegen en te verifieeren. Dat toch de Staat in
425 zijn fabrieken verificateurs had om deze helmen van edel
metaal te waarmerken, is geenszins onwaarschijnlijk, waar
blijkens de vondsten ook op gewichten een ex auctoritate
van den magistraat gestempeld werd (vgl. C. I. L. XIII, 3
10030, 10). Zoo zouden wij dan in onze inscriptie willen lezen
430 den verificateur Tit(us) Valon(ius) Urs(us) en mag - evenals
op de bovengenoemde bronzen helmen het woord centuria zijn
bijzondere afkortingsteekens had 10 - het onleesbare eerste tee-
ken een afkorting voor een *examinavit* of iets dergelijks zijn.

Als tweede inscriptie op onzen helm zagen wij rechts op den
435 helmrand die van Stablesia VI. Zij duidt een afdeeling aan der
equites Stablesiani, een ruitercorps, dat zooals uit de Notitia
Dignitatum blijkt, 2), tijdens het latere romeinsche keizerrijk in

- 1) Zie C. I. L. XIII, 3, 10027, 214 e.v.
440 2) Zie Ed. Seeck, Index s.v. Stablesiani.

143

verscheidene provincie's verspreid lag. Verder is het ons bekend
uit twee inscripties, te Brescia 1) en Sitifi (Africa) 2) gevonden,
445 waarvan op de eerste sprake is van een *vexillatio* van dit corps.

Is, zooals Prof. Bohn mij doet opmerken, naar analogie
hiervan, alsmede door het feit, dat het woord *vexillatio* reeds
op het einde der 3de eeuw een ruiter-afdeeling beteekent 3),
onze inscriptie aldus aan te vullen: (*Vexillatio*) Stablesi(na)
450 VI, des te meer zijn wij daartoe geneigd, waar in de door ons
ook genoemde Not. Dign. dit ruitercorps vermeld wordt
onder de *vexillationes comitatenses* van Africa en Brittanië. 4)

Zoo behoorde dus de drager van onzen helm tot de 6de af-
deeling der equites Stablesiani en draagt onze helm iets bij
455 tot de geschiedenis van dit corps, dat thans blijkt zich ook in
onze streken eenmaal te hebben opgehouden.

[vergelijking]

II.

460 Met onzen helm laat zich een rij van helmen vergelijken,
wier nauwe verwantschap in constructie en versieringstechniek
de moeite waard is hier nader te bezien. Het zijn een helm
uit Kertsch (Z.-Rusland) afkomstig, en aanwezig in de Ermitage
te St. Petersburg, twee helmen van Pfersee bij Augsburg, waar-
465 van de een te Augsburg zelf, de andere te Neurenberg in het
Germaansche Nationaal-museum bewaard wordt, verder een
helm te Worms en een in den Donau bij Budapest gevonden,
welke successievelijk daar ter plaatse in het Paulus-museum
en het Budapester National-museum zijn ondergebracht.

470 Allen van ijzer, hebben zij, evenals de onze, een verguld-
zilveren of enkel zilveren overtrek met een zelfde reliefver-

siering van kruisjes, puntcirkeltjes, parelrandjes en dgl. In vorm en onderdeelen van de helmkap komt onze helm het meest

- 475 1) C. I. L. V, 4376.
2) C. I. L. VIII, 8490.
3) Zie Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II², 467.
4) Not. Dign. Occ. VI, 64, 82, VII, 180, 182, 203.

480 144

overeen met dien van St. Petersburg (zie Afb. 64,2), waarvan een korte beschrijving te vinden is bij Reinach, Ant. du Bosphore Cimmérien (p. 77/78 n°. 5 en 6), die verklaart haar onveranderd te hebben overgenomen uit het groote werk Ant. du Bosph.

485 Cimm. conservées au musée impérial de l'Ermitage. Volgens deze beschrijving bestaat de met verguld zilver overtrokken helmkap uit 2 x 3 losse stukken en een breeden onderrand, terwijl over de koplengte een met beugeltjes voorziene helmkam loopt. Evenals bij onzen helm zijn ook hier de losse stukken

490 der helmkap door nageltjes aan elkaar verbonden. Hoe intuschen de helmkap en helmkam aan elkaar zijn vastgehecht, vermeldt de beschrijving niet.

Beter zijn wij in dit opzicht ingelicht bij de helmen van Augsburg (Afb. 64,6) en Worms (Afb. 64,5), waarvan wij

495 een uitvoerige beschrijving vinden bij Lindenschmit in zijn Altertümer Bd. V, p. 222-226, terwijl de helm van Worms bovendien besproken wordt door Reinecke in het Korrespondenzblatt der Westd. Zeitschr. XXV, p. 65 e. v. Deze helmen bestaan uit twee kaphelften en een kam, waaraan de kaphelften

500 elk voor zich door nageltjes verbonden zijn. Van binnen gezien liggen de kaphelften niet over elkaar, noch raken zij elkander, doch laten een ruimte open, precies op dezelfde wijze dus als bij onzen helm. Van de nageltjes aan den helm van Augsburg zegt Lindenschmit verder, dat zij niet zijn geklonken, doch zijn om-

505 geslagen. Wij zien hier dus dezelfde bewerking als bij onzen helm met de nageltjes aan den neusbeschermer het geval was. Ook de overtrek is een van verguld zilver, en vormt, evenals bij den onze, een afzonderlijke buitenbekleding. Hij is met dezelfde nageltjes aan de binnenkap verbonden, waarmee haar

510 beide helften aan den kam werden vastgehecht, terwijl, naar Lindenschmit vermoedt, voor het overige een of ander plakmiddel de verdere stevigheid mag gegeven hebben, een opmerking, die misschien ook op onzen helm toepasselijk kan zijn. De helm van Worms heeft eveneens een vergulden overtrek,

515 die echter slechts op enkele plaatsen nog duidelijk zichtbaar

145

is, voornamelijk op den nekbeschermer, op welk stuk van den helm wij straks terugkomen.

520 De Budapester helm (zie Afb. 64,7), uitgegeven door Hampel in Arch. Ertésítő 1900, p. 361 e. v. en in het Zeitschrift für Hist. Waffenkunde, Bd. II, Heft 6, p. 192 e. v., heeft een op het ijzer vast zittende verguld-zilveren overtrek, die behalve met reliefversiering, met glaspasten rijkelijk is ver-

525 sierd. Die niet hoge helmkam is daarentegen met een afzonderlijken zilveren overtrek bedekt, die men met nageltjes daar-

aan bevestigde. Van onder is de helmkap afgezet door een breeden rand, die, evenals de onze, boven de wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden, en dus ook een neusbeschermer heeft gehad, al is die niet bewaard gebleven. Beter is het hierin gesteld met den Neurenberger helm, waarvan nog een stuk van zijn neusbeschermer gevonden werd. Zooals Afb. 64,3. te zien geeft, stemt dit fragment volkomen met den onze overeen. Overigens is deze helm (Afb. 64,4) van een zelfde constructie als die van Augsburg, behalve dat zijn zilveren overtrek niet verguld is (Zie Lindenschmit en Hampel, l.l.).

Vergeleken wij tot nog toe slechts de kap der verschillende helmen, ook in de overige helmstukken, met name de wangkleppen en nekbeschermer, vinden wij groote overeenkomst met die van onzen helm. Onze eigenaardig gevormde wangkleppen vinden wij in meer of mindere afwijking terug bij den Budapester helm, bij de helmen van Pfersee (zie het Neurenberger stuk, Afb. 64,3) en bij dien van St. Petersburg, welke laatste met scharnieren aan den helmrand verbonden waren, zooals aan den helmrand nog duidelijk is te zien (zie Afb. 64,1 en 2). Een geheel ander soort wangkleppen, n.l. van langen ovalen vorm, heeft de helm van Worms, die daartegen een nekbeschermer bezit van bijna geheel dezelfde constructie als die aan onzen helm. Afb. 64,5 doet ons zien, hoe hij door middel van leeren riempjes, die door twee gleufjes werden gestoken, aan den helmrand werd vastgemaakt. Het eenige verschil met onzen helm is, dat tot bevestiging der riempjes op den nekbeschermer zelfs geen gespen

10

555 146
dienden, doch enkel nageltjes, die op de photo nog even zichtbaar zijn. Een dergelijke losse nekbeschermer heeft, naar Lindenschmit vermoedt, ook de helm van Augsburg gehad. daarop zouden de resten van een beslag aan de achterzijde van den helm wijzen, dat z. i. tot bevestiging van een lossen nekbeschermer kan hebben gediend. Onmogelijk is deze veronderstelling niet, waar wij tusschen den Augsburgschen helm en den onze reeds zoo-veel gewichtige punten van overeenkomst hebben gezien.

565 Wat de versieringen der helmen betreft, wij merkten reeds op, dat op allen dezelfde soort reliefversieringen voorkomt van geperste kruisjes, parelrandjes, puntcirkeltje en dergelijke. Daarmede zijn voornamelijk de randen der verschillende helmdeelen versierd, zooals ook bij onzen helm het geval is. Hoe deze versieringen bij verschil in details, toch een en hetzelfde karakter dragen, kan men zien op Afb. 64,8, waar sub 1 is afgebeeld het versieringsmotief van onzen helm, sub 2 dat van den Augsburgschen helm, sub 3 van dien te Neurenberg, sub 4, 5 en 6 successivelijk dat van de helmen van Worms, Kertsch en Budapest. Als no. 7 is daaraan toegevoegd de versiering van een helm uit Thorsbjerg 1), wiens constructie wel is waar een geheel andere is, doch juist om zijn versieringstechniek door Lindenschmit e. a. is aangevoerd om onze helmen te kunnen dateeren.

580 Voor de dateering n.l. van onze helmtypen is men voornamelijk uitgegaan van de techniek en wijze van versiering, die op verschillende vondsten in N. en O.-Duitschland, als in

de Donaulanden terugkeert. Daartoe behoort o.a. de genoemde helm van Thorsbjerg, wiens kap gevormd wordt door kruisgewijze over elkaar loopende verguld-zilveren banden, die een versiering hebben als sub 7 afgebeeld, en van techniek als die op onze helmen. Op grond van andere bijvondsten werd deze helm gedateerd op 4e of 5e eeuw na Chr. 2) en worden

- 1) Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, p. 23, Pl. 5.
2) Sophus Müller: Nordische Altertumskunde, Bd. II, p. 147.

147

in het algemeen onze helmen beschouwd als laat-Romeinsch werk uit den tijd kort voor het begin der groote volksverhuizingen. Des te belangrijker is voor hun chronologie de munten, die bij onzen helm gevonden zijn. Waar de vondst in de Peel geen grafvondst is, doch de drager van den helm op een of andere wijze hier is verongelukt, vormen de munten het gangbare geld, dat hij "op zak" had, en zijn dus een zeker dateeringsmiddel voor onzen helm. Allen van Constantijn, plaatsen zij ons dus onzen helm in de 4e eeuw, om welken tijd dus ook de door ons vergeleken helmen en verder boven aangeduide vondsten te groepeeren zijn.

Hoe onze helmen onderling in tijdsorde tot elkaar staan is moeilijk vast te stellen. Allerminst is daartoe de typologie aan te wenden, zooals wel is geschied. Immers hoe zeer ook verschillende in vorm, zagen wij tusschen onzen helm en die van Pfersee en Worms een zoo groote overeenstemming in constructie, dat zij, in weerwil van hun afwijkende vormen, haast uit eenzelfde fabriek moeten zijn voortgekomen.

De vraag, welke fabriek dat moet geweest zijn, kunnen wij in zóóverre beantwoorden, dat onze soort helmen vervaardigd zijn in een der rijkswapenfabrieken van het Romeinsche keizerrijk, zooals er waren in Constantinopel en Antiochië. Reeds lang heeft men n.l. met onze helmen in verband gebracht een plaats in den Codex Theodosianus (X, 22, 1), waar sprake is van metaalarbeiders in 's rijks wapenfabrieken, speciaal belast met helmen te overtrekken met zilver en te vergulden (tegere argento et deaurare). Barbaricarri 1) worden zij genoemd, een benaming, die er op wijst hoe deze arbeiders van vreemde herkomst waren.

Wordt hiermede de versieringstechniek onzer helmen van zelf als een niet-Romeinsche gekenmerkt, ook het type onzer helmen is daarmee in overeenstemming. Hebben zij ook al hun

1) Zie ook Not. Dign. Or. XI, 45, en verder Seeck, Pauly-Wissowa Real-Encycl. s. v. barbaricarii.

148

beweegbare wangkleppen met Romeinsche helmen gemeen, onromeinsch is de neusbeschermer en wenkbrauwen in den helmrand, welke aan Grieksche, met name Korinthische helmen herinneren, terwijl ook de losse nekbeschermer op vreemde invloeden schijnt te wijzen, welke met de barbaricarii van zelf de Romeinsche wapenfabrieken moesten binnenkomen.

[bijvondsten]

III.

Onder de bijvondsten zijn de 37 bronzen munten het belang-
rijkste. Hoewel het meerendeel sterk is afgesleten en gedeeltelijk
640 afgeknapt, kenmerken zij zich, hetzij door haar voor- hetzij door
haar keerzijde, allen als munten van Constantijn. Voor zover haar
exergues te lezen zijn, is zeker 1 exemplaar geslagen te
Siscia (off. B), 3 te Rome (off. P en T) en 9 te Trier (off. S),
645 terwijl de overige door een volkomen zelfden muntslag van voor-
zijde of keerzijde onder die van Rome en Trier te rangschikken
zijn. Deze beide laatste muntsoorten zijn, voor zoover is na te
gaan, elk in één type vertegenwoordigd, waarvan wij met
dat van Siscia de beschrijving hier laten volgen, om overigens
650 te verwijzen naar J. Maurice, Numismatique Constatinienne,
Tom. i, p. 208 e.v., p. 423 e.v. en Num. Chron. 1900, p. 322.

Siscia:

Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG
655 Gedrapeerd borstbeeld van Constantijn naar rechts,
met lauwerkrans om het hoofd.
Kz. IOVI CONSERVATORI
Jupiter steunend op een scepter, dien hij vasthoudt
met de opgeheven rechter hand. Over den schouder
660 een afvallend kleed, overigens naakt. Zich wendend
naar links, draagt hij in de linkerhand eene Victoria
op een globe. Links aan zijn voeten een adelaar
met krans in den bek. rechts in het veld B.
Ex. ·SIS·
665

149

Rome:

Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG
Borstbeeld van Constantijn n.r. gedrapeerd en ge-
670 harnast. Om het hoofd een lauwerkrans.
Kz. SOLI INVICTO COMITI
Sol geheel naakt, met stralenkrans om het hoofd.
Wendt zich naar links met opgeheven linkerarm.
Over den rechter arm hangt een kleed, op de hand
675 houdt hij een globe.
Ex. RP of RT

Trier:

Vz. IMP CONSTANTINUS MAX AVG
680 Geharnast borstbeeld van Constantijn n.r., met
helm en lauwerkrans.
Kz. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP
Twee Victoria's, tusschen welke een altaar, met
ster aan de voorzijde. Op het altaar houden zij
685 een schild vast, waarop de linksche Victoria met
een stylus schrijft: VOT PR
Ex. STR

Van enkele exemplaren geven wij een afbeelding op Pl. 65

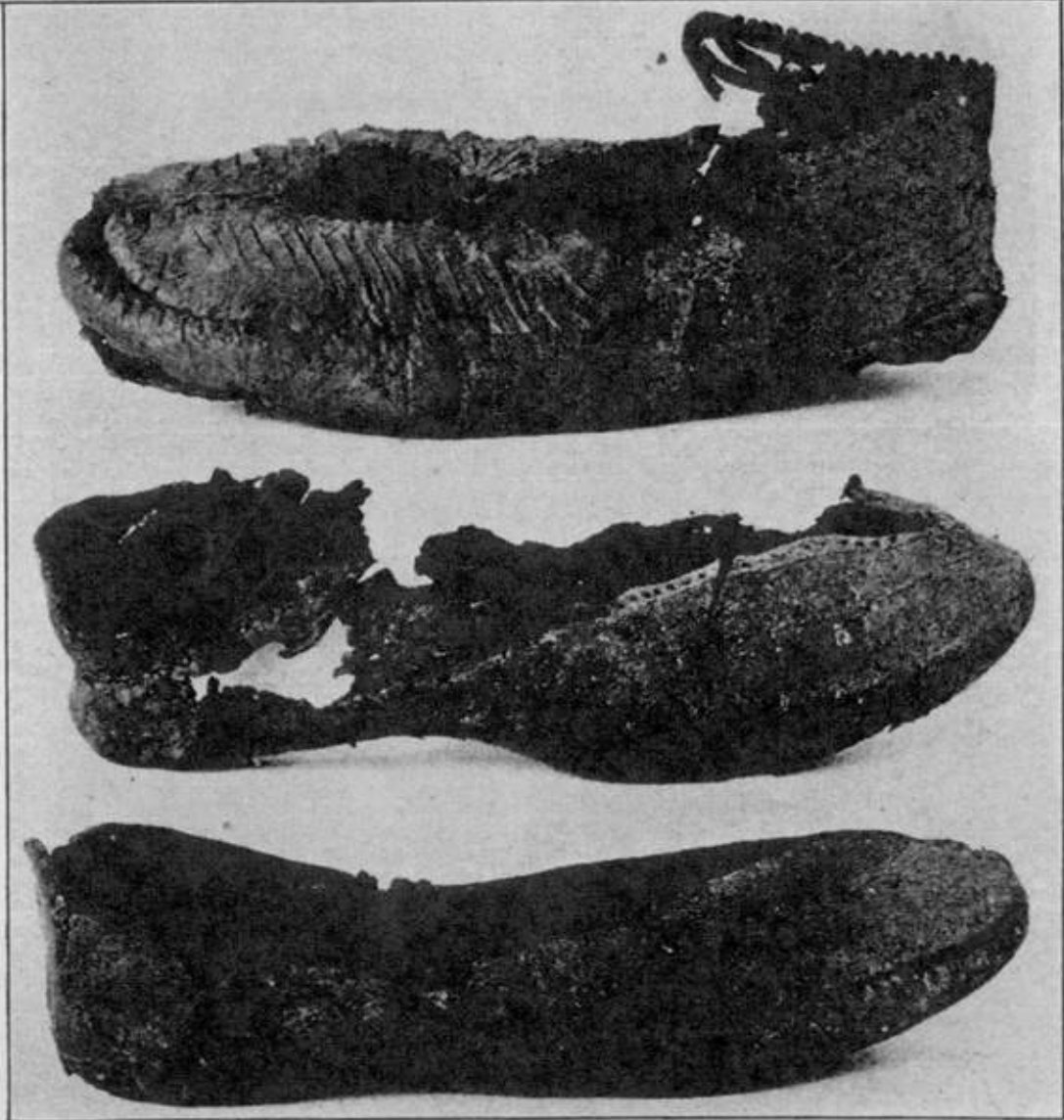
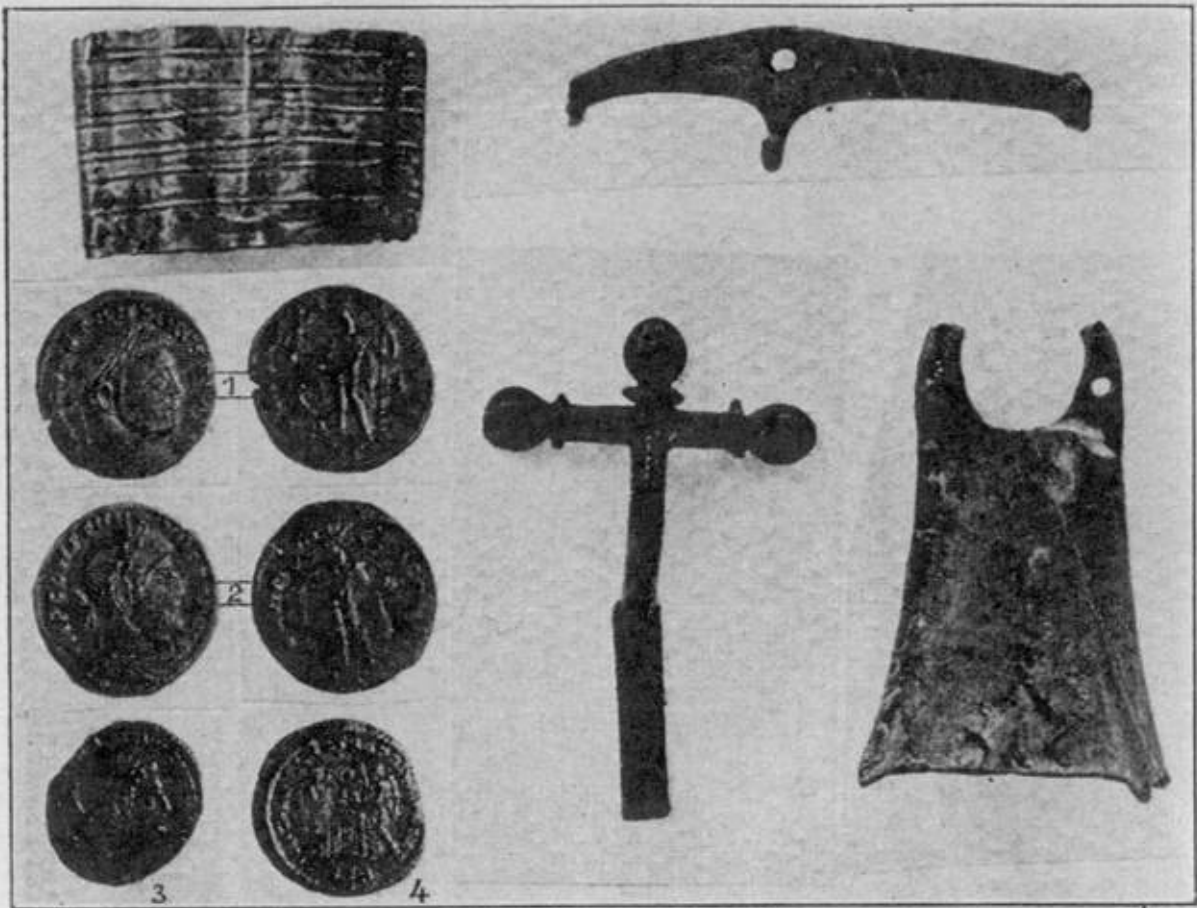
690 Onder No. 1 is de munt van Siscia afgebeeld, onder 2 een
 van die te Rome geslagen, onder 3 en 4 de beste voor- en
 keerzijde der Triersche exemplaren. Dezelfde plaat geeft verder
 de afbeeldingen der overige bijvondsten in zilver of brons.
 Van brons zijn het klokje, de spoor en fibula. De laatste is
 695 van het z.gen. handboogtype en komt in dateering met de
 munten overeen. De afbeeldingen dezer voorwerpen spreken
 overigens genoeg voor zich zelf, om ze nog nader te behoeven
 te beschrijven. Het zelfde geldt van het zilveren beslag, dat
 tot versiering diende van de tot de vondsten behorende leeren
 700 scheede. Het beslag is met 8 gaatjes voorzien, waardoor het
 op het leer moet zijn vastgenaaid. De scheede is uit één stuk
 gesneden en aan elkaar genaaid.

150

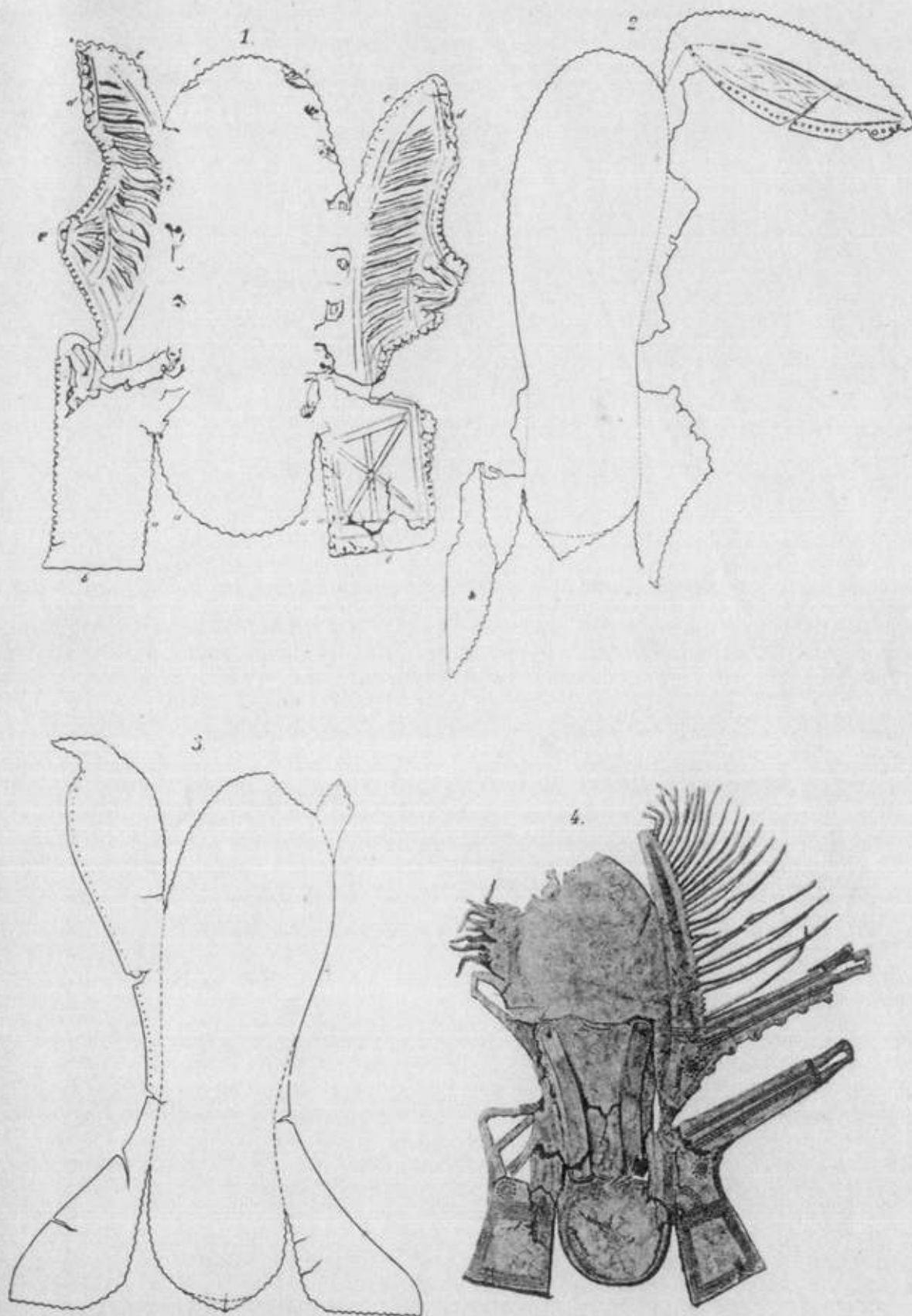
705 Van de overige leervondsten laat zich omtrent de groote
 stukken weinig naders zeggen, evenmin als wij dat kunnen
 van de losse reepjes wollen stof. Vermoedelijk hebben wij
 bij de groote stukken leer de resten van een schabrak. Daar-
 onder is n.l. een vierkant stuk leer met een omzooming,
 710 waarin gaatjes zijn geboord, zoodat een tweede stuk daaraan
 schijnt vastgenaaid te zijn geweest. In het midden is een gat
 gesneden, waardoor de riem van den stijgbeugel of de buik-
 riem getrokken kan zijn.

715 Belangrijker is wat aan leeren schoenen werd gevonden.
 Het zijn een linker-exemplaar (Afb. 65a), waarbij de resten van
 den bijbehorenden rechterschoen, verder een rechter buiten (b)
 en een rechter binnen-schoen (c), die niet in elkaar passen,
 dus tot twee afzonderlijke exemplaren hebben behoord.

720 De sub a genoemde is door zijn betrekkelijke gaafheid het
 belangrijkste. Hij bestaat uit een buiten- en binnen-schoen, met
 een extra binnenzool en blijkbaar twee buitenzolen, die succes-
 siefelijk aan den binnen- en buiten-schoen met een smalle leeren
 draad zijn vastgenaaid. De schoen, 26 c.M. lang bij een
 725 grootste breedte van 11 c.M., is uit één stuk leer gesneden,
 naar een patroon, zooals Afb. 66,1 te zien geeft, waar de schoen,
 van de buitenzool gezien, uitgeslagen is afgebeeld. Slaat men
 het patroon naar buiten om dicht, dan loopen dus de punten
 van aansluiting langs den rand van den hiel (a) en de Achilles-
 730 pees (b), van voren langs langs de teenen (c) en over den neus
 van den voet (d). Dáár is het leder dus telkens aan elkaar ge-
 hecht, en wel, evenals bij de zolen, met een leeren draad ge-
 naaid. De wreef heeft op het midden, als mede links en rechts
 een reeks van insnijdingen, terwijl haar rand gekarteld is uit-
 735 gesneden. Op het midden van de wreef is bovendien een oogje
 (e) in het leer aanwezig, dat blijkbaar verband hield met het
 vastrijgen van den schoen. (Vgl. Jacobi, Saalburg, Taf. 80,7).
 Een gekartelden rand heeft ook het hielstuk, dat verder een
 ingeperste versiering heeft, waarvoor wij naar Afb. 65a en
 740 66, 1 verwijzen.

Afb. 65. Bijvondsten bij den helm uit de Peel.

Afb. 66. Uitgeslagen schoenpatronen, van de buitenzool gezien.

745 Ook de rechter buitenschoen, dien wij sub *b* noemden, heeft
aan de wreef een fijn gekartelden rand en een versiering, die
Afb. 66, 2 te zien geeft. Van een lengte van 27 c.M., en 9 c.M.
op zijn breedst, is ook hij uit één stuk leer gesneden. Het-
zelfde geldt van den binnenschoen, sub *c* genoemd, die een
750 maat heeft van 27.50 bij 8.50 c.M. Hun uitgeslagen patronen
vinden wij op Afb. 66, 2-3. Daarop is te zien, hoe zij in het
voorstuk met elkaar overeenstemmen, aan den hiel daarentegen
anders zijn gesneden. Het hielpatroon van den binnenschoen
komt, zooals we zien, overeen met dat van den onder sub *a*
beschreven schoen. Hetzelfde vinden wij terug bij een schoen
755 op Afb. 66, 4, die ook overigens in veel op onze eerste lijkt:
het is een schoen uit het Thorsbjergger Moor (Engelhardt, op.
cit. p. 18, Pl. 3), waaruit wij ons herinneren dat ook de helm
afkomstig was, dien wij met den onzen vergeleken.

760 Leiden. Dr. M. A. EVELEIN.

765 [overgenomen door Paul Theelen te Eindhoven, 27-30 oktober 2010, onder
het motto: "**Wij honden vangen de hazen, zei het keukenrekeltje.**"
Foto's toegevoegd op 1 december 2010. In het origineel werden de afbeeldingen
separaat opgenomen. Versie 15 december 2010.]

Inhoudsopgave

EEN ROMEINSCHE HELM UIT DE PEEL.....	2
[Inleiding].....	2
[beschrijving].....	2
[vergelijking]	12
[bijvondsten].....	16

770

Personenregister

MARTINUS NIJHOFF.....	1
goudsmid L. Verkuil.....	2
heer v. Rossum du Chattel.....	2
Constantijn.....	2
Lindenschmit.....	9
Prof. O. Bohn,	10
verificateur Tit(us) Valon(ius) Urs(us).....	12
Marquardt.....	13
Reinach.....	13
Ant. du Bosph.....	13
Reinecke.....	13
Ham-.....	13
Engelhardt.....	15
Sophus Müller.....	15
Theodosianus.....	15
Seeck, Pauly-Wissowa Real-Encycl.....	15
J. Maurice.....	16
Dr. M. A. EVELEIN.....	20